

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS

- 1. Lietuvos 2
- 2. Lietuvos Istorijos Žodynas 3
- 3. Lietuvos 4
- 4. Lietuvos 5

VILNIAUS VYSKUPO JURISDIKA

ЮРИСДИКА ВИЛЕНСКОГО ЕПИСКОПСТВА

Fondas Nr. 19
Апырашас Nr. 1

1741-1792

Sudarė A.Baniusevič

IVADAS

1387m. didysis kunigaikštis Jogaila savo privilegija suteikė Vilniui Magdeburgo teisę.¹ Mieste atsirado net trys valdžios: pilies, vyskupo ir magistrato. Šioms valdžioms, turinčioms teisminę ir administracinę galią, prigijo jurisdikų, arba jurzdikų pavadinimas iš lotyniško žodžio "iurisdictio". Praktiškai jurisdikos-tai miesto gyventojų dalys, turinčios feodalinio imuniteto teises ir nepriklausančios nuo magistrato.

Vilniuje viena iš svarbiausių buvo vyskupo jurisdika. Jai priklausė tie sostinės gyventojai, kurie vyskupo ar kapitulos žemėje turėjo namus, arba gyveno juose, nuomodamiesi butus.² Šios jurisdikos užuomazga Vilniuje buvo 1387m. Jogailos fundacija vyskupui, kuriam jis padovanojo savo rūmus ir dar keturis mažesnius mūrinius namus su sklypais.³ Be kunigaikščių, vėlesniais laikais, vyskupystei nemaža sklypų ir namų dovanojo didikai, bajorai, turtingi miestiečiai. Vien tik 1568m. vyskupas Valerijonas Protasevičius nupirko mieste trejus mūrinius namus, stovėjusius netoli jo rūmų. Taigi vyskupo jurisdikos teritorija palaipsniui vis labiau didėjo. Tik išimtinais atvejais vyskupystei priklausanti žemė ar kitas nejudamas turtas buvo parduodamas.

Vyskupo jurisdikai priklausę sklypai ir namai su gyventojais buvo išsimėtę po visą miestą. Kad būtų lengviau juos administruoti, XVI a. I pusėje jurisdika buvo padalinta į dvi dalis: vyskupo ir kapitulos, ir be to dar į keturis miesto rajonus: Manvydų koplyčios (prie katedros), Altarijos (Užupyje), Antakalnio ir Sereikiškių (prie pilies).⁴ Šitos miesto dalys magistrato ir bažnytinuose aktuose dažnai buvo vadinamos atskirų jurisdikų vardu. 1753m. vyskupo jurisdikai priklausė 109 namai ir 18 tuščių sklypų. Be mokesčių ir duoklių, gaunamų iš jurisdikos valdinių, vyskupas ir kapitula didelių pajamų gaudavo iš smuklių.

Vyskupo jurisdika turėjo savo atskirą administraciją: vaitą, suolininkus, teismą ir kalėjimą.⁵ Jurisdikos ribose gyvenantys miestiečiai buvo feodalinėje vyskupo priklausomybėje. Jie privalėjo mokėti žemės mokesť – činšą, vartų mokesť, kalėdines ir velykines duokles, dalyvauti talkose ir kt.

Feodalinės, visų pirma bažnytinės jurisdikos skaldė miestą į atskiras ūkines, teismines ir administracines dalis, tarp kurių kildavo nemažai konfliktų. Miestiečiai, jeigu jiems grėsdavo koks

¹ Jablonskis K. Istorija ir jos šaltiniai. - V; 1979. P.190.

² Kraszewski I. Wilno od początków jego do roku 1750. - Wilno, 1841. T.3. P.193.

³ Kurczewski J. Biskupstwo Wileńskie - Wilno, 1912. P.23 - 24.

⁴ Jurginis J. Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki 1917m. - V; 1968. P.100 - 102.

⁵ Dubiński P. Zbiór praw i przywilejów miastu stołecznemu W. X. L. Wilnowi nadanych. - Wilno, 1788. P.60 - 63.

pavojus, pereinavo iš vienos jurisdikos į kitą – pasiduodavo vyskupo, horodničiaus arba kurio vienuolyno globai.

LDK buvo laikomasi principo – kas valdo, tas ir teisia. Tai reiškė, kad teismas ir administracija buvo neatsiejami. Vyskupo jurisdika turėjo dvigubą valdžią: bažnytinę ir pasaulietišką. Pagal tuomet galiojusius įstatymus, vyskupo jurisdikos teismas galėjo teisti ir bausti savo valdinius, jeigu už nusikaltimą teisiamajam negrėšė mirties bausmė.⁶ Pačias sunkiausias bylas sprendė pilies (horodničiaus) teismas, kuriame vyskupas arba kapitula turėjo savo stebėtojus, kada buvo teisiamas jų valdinys. Tačiau iš tikrųjų vyskupystės, kaip religinės valdžios teismas, buvo daug platesnis ir apėmė visus miesto gyventojus. Nors bažnytinis teismas nebuvo tiesiogiai susijęs su vyskupo jurisdika, tačiau tos abi galios dažnai tarnaudavo tam pačiam tikslui. Už nusikaltimus prieš bažnyčią bausmės buvo skiriamos visiems, nepaisant kieno pilietis arba valdinys nusikalto.

Vyskupo jurisdikos teismą sudarė vaitas, du iš miestiečių tarpo renkami suolininkai ir raštininkas. Teismo posėdžiai vykdavo vyskupo rūmuose tris kartus į savaitę: pirmadienį, trečiadienį, penktadienį.⁷ Savo veikloje jis taikė Lietuvos Statutų teisę. Vyskupo jurisdikos teismas teisė savo valdinius už civilinius ir nesunkius kriminalinius nusikaltimus. Galima buvo teisti visus jurisdikos gyventojus, išskyrus žydus, kurie buvo horodničiaus ir vaivados teismų kompetencijoje. Miestietis, aplenkęs savo jurisdikos teismą, kreipėsis į Tribunolo teismą, buvo baudžiamas 10 kapų grašių bauda arba savaite kalėjimo.

Priešo užpuolimų, gaisrų, epideminių ligų ir kt. atvejais vyskupo jurisdikai, kaip ir kitoms Vilniaus jurisdikoms, reikėjo bendradarbiauti su magistratu. Vyskupo jurisdika turėjo prisidėti prie gynybinių miesto sienų remonto, įsakyti savo valdiniams valyti kaminus, pirkti įrankius gaisrams gesinti. Tarp vyskupo ir magistrato dažnai buvo sudaromi susitarimai, kur smulkiai reglamentuojami įvairūs administraciniai – ūkiniai, viešos tvarkos palaikymo ir kt. tarpusavio santykiai.

Jurisdikos buvo feodalizmo židiniai mieste, stabdė jo socialinę – ekonominę plėtrą, trukdė klostytis naujiems buržuaziniams santykiams ir ideologijai. 1791m. Lenkijos ir LDK seimo įstatymas numatė panaikinti jurisdikas, bet tam sutrukdė 1795m. trečias Respublikos padalijimas.

⁶ Jurginis J. Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki 1917m. - V; 1968. P.105.

⁷ Kraszewski I. Wilno od początów jego do roku 1750. - Wilno, 1841. T.3. P.195.

Lietuvą prijungus prie Rusijos imperijos ir įvedus jos įstatymus, XIXa.pr. miestuose juridikos išnyko.⁸

N.Gorbačevskio ir I.Sprogio senųjų aktų kataloguose Vilniaus vyskupo jurisdika sudarė 4 bylų fondą (Gorb. Nr.6512 – 6515; Spr. Nr.6475 – 6478).⁹ Atsižvelgiant į šių katalogų trūkumus ir naujausią šio meto archyvinio darbo kryptį – LDK įstaigų atskirų apyrašų kūrimą ir tobulinimą, buvo imtasi naujo, sisteminio senų aktų kompleksui priklausančių bylų aprašymo.

Sudarant fondo Nr.19 “Vilniaus vyskupo jurisdika” pirmą apyrašą, atliktas bylų kiekio ir fizinės būklės patikrinimas. Nustatyta, kad pagal I.Sprogio katalogą faktiškai yra 4 bylos (Nr.6475 – 6478). Jos ir sudaro šio fondo pirmą apyrašą. Kitų apyrašų šis fondas neturi.

Vilniaus vyskupo juridikos fondo Nr.19 pirmo apyrašo bylas galima sąlyginai suskirstyti į tris dokumentų tipus: tvirtinamųjų aktų ir dekretų knygas; aktų, dekretų ir einamųjų reikalų protokolus; teismo bylų rejestrus. Pirmosios dvi apyrašo bylos Spr. Nr.6475, 6476 – tai juridikos teismo tvirtinamųjų aktų ir dekretų knygos. Jose galima rasti įvairių vyskupo juridikos valdinių teisinių aktų: nekilnojamo turto pardavimo – pirkimo sutarčių, įvedamųjų raštų dėl turto valdymo, testamentų, miestiečių turto aprašymų, taip pat juridikos teismo nuosprendžių įvairiose civilinėse ir baudžiamosiose bylose ir kt.

Kitas dvi apyrašo bylas Spr. Nr.6477, 6478 sudaro aktų, dekretų, einamųjų reikalų protokolai. Taip pat byla Spr. Nr.6478 yra mišri, dalį jos dokumentų sudaro juridikos teismo bylų rejestras. Dokumentų chronologinės ribos 1741 – 1792 metai. Jie visi parašyti lenkų kalba. Nefondinių bylų nerasta. Visos fondo Nr.19 “Vilniaus vyskupo jurisdika” pirmo apyrašo bylos gavo naujus inventorinius numerius (Nr.1-4), tačiau šalia palikti seni I.Sprogio ir N.Gorbačevskio katalogų šifrai, kadangi jie plačiai paplitę mokslinėje literatūroje. Taip pat sudarytos naujos bylų antraštės lietuvių – rusų kalbomis.

Vilniaus vyskupo juridikos fondas Nr.19 ateityje bus toliau tyrinėjamas ir tobulinamas, sudarant smulkias vietovardžių, asmenvardžių ir temines – dalykines rodykles.

⁸ Truska L. Bažnytinė žemėvalda Lietuvoje feodalizmo epochoje (XVIIIa. II-oje – XIXa. I-oje pusėje) – V; 1988. P.10.

⁹ Горбачевский Н. Каталог древним актовым книгам губерний Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской. – Вильна, 1872. P.220.

Опись документов Виленского центрального архива древних актовых книг / сост. И.Спрогис– Вильна, 1901 – 1913. P.251.

ŠALTINIAI

1. Dubiński P. Zbiór praw i przywilejów miastu stołecznemu W. X. L. Wilnowi nadanych – Wilno, 1788.
2. Kodeks Dyplomatyczny Katedry I Diecezji wileńskiej / wyd. J.Fijałek; W.Siemkiewicz – Kraków, 1948. T.1.
3. Lietuvos centrinio valstybinio istorijos archyvo fondų žinynas / red. D.Butėnas – Vilnius, 1990, p.18 – 32.
4. Lietuvos TSR istorijos šaltiniai / red. J.Žiugžda – Vilnius, T.1. Feodalizmo laikotarpis. 1955.
5. Горбачевский Н. Каталог древним актовым книгам губерний Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской – Вильна, 1872. p.220.
6. Описание документов Виленского центрального архива древних актовых книг / сост. И.Спрогис – Вильна, 1901 – 1913. p.251.
7. Рубинштейн С. Хронологический указатель указов и правительственных распоряжений по губерниям Западной России, Белоруссии и Малороссии за 240 лет, с 1652 по 1892 гг.- Вильна, 1894.

LITERATŪRA

8. Baliński M. Historia miasta Wilna – Wilno, 1836. T.1-2.
9. Butėnas D. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybinių ir visuomeninių institucijų istorijos bruožai XIII – XVIIIa. – Vilnius, 1997.
10. Jablonskis K. Istorija ir jos šaltiniai – V., 1979.
11. Jurginis J., Merkys V., Tautavičius A. Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos – V., 1968.
12. Kraszewski I. Wilno od początków jego do roku 1750. – Wilno, 1840 - 1842. T.1-4.
13. Kurczewski J. Biskupstwo Wileńskie – Wilno, 1912.
14. Kurczewski J. Kościół zamkowy czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju. – Wilno, 1912. T.1-4.
15. Ochmański J. Biskupstwo wileńskie w średniowieczu. Ustrój i uposażenie. – Poznań, 1972.
16. Truska L. Bažnytinė žemėvalda Lietuvoje feodalizmo epochoje (XVIIIa. II-oje – XIXa. I-oje pusėje) – V; 1988.

ŽODYNAI

17. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego I innych krajów słowiańskich – Warszawa, 1893. T.13, p.492-533
18. Горбачевский Н. Словарь древнего актового языка Северозападного края и Царства Польского – Вильна, 1874.
19. Ручной словарь или краткое содержание Польских и Литовских законов – Санкт-Петербург, 1810.

ВВЕДЕНИЕ

В 1387 году великий князь Иогайла пожаловал горожанам Вильнюса Магдебургское право.¹ Территория города была разделена на три части, принадлежавших замку, епископу и магистрату. Эти городские районы, имевшие административную и судебную самостоятельность, назывались юрисдикциями от латинского слова "iurisdictio". Фактически юрисдикции представляли собой отдельные части города, жители которых обладали правами феодального иммунитета и были независимыми от городского самоуправления (магистрата).

В Вильнюсе, одной из главных по величине и значимости, являлась юрисдикция виленского епископства.² Она образовалась в 1387 году, когда великий князь Иогайла пожаловал епископу свою резиденцию и ещё четыре каменных дома с земельными участками.³ Позднее, кроме великих князей, виленскому епископу дома и земельные участки жаловали знать, шляхта, состоятельные горожане. Так в 1568 году епископ Валерьян Протасевич купил три каменных здания, находившихся недалеко его дворца. Постепенно территория юрисдикции виленского епископа всё более увеличивалась.

Принадлежащие юрисдикции виленского епископства земельные участки и дома были разбросаны по всему городу. Чтобы лучше ими управлять, в первой половине XVI века юрисдикция была разделена на две части: епископскую и капитульную, а те ещё на четыре городских квартала: это были Монвидовская каплица (около кафедрального собора), Алтария (Заречье), Антоколь и Серейкишки.⁴ Все эти части города в церковных и магистратских актах часто упоминались как отдельные юрисдикции. В 1753 году юрисдикции епископа принадлежало 109 домов и 18 пустующих участков.

Юрисдикция виленского епископа имела свою администрацию: войта, лавников, а также суд и тюрьму.⁵ Горожане, проживающие в границах юрисдикции, были в феодальной зависимости от епископа. Они должны были платить поземельный налог – чинш, плату за проезд через городские ворота, рождественскую и пасхальную дани, участвовать в толоках и др.

¹ Jablonskis K. Istorija ir jos šaltiniai. - V; 1979. P.190.

² Kraszewski I. Wilno od początków jego do roku 1750. - Wilno, 1841. T.3. P.193.

³ Kurezewski J. Biskupstwo Wileńskie – Wilno, 1912. P.23 – 24.

⁴ Jurginis J. Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki 1917m. - V; 1968. P.100 – 102.

Феодалные, в том числе и церковные юрисдики, делили город на самостоятельные административно – хозяйственные и судебные единицы, между которыми довольно часто возникали конфликты. Подданные магистрата нередко переходили из одной юрисдики в другую, попадая при этом под опеку епископа, городничего или какого нибудь монастыря.

В ВКЛ было принято придерживаться правила: кто правит, тот и судит. Это значило, что суд и администрация вещи неразделимые. Юрисдика виленского епископства имела двойную власть: церковную и светскую. Суд юрисдики епископа имел право судить и наказывать своих подданных, кроме случая, когда подсудимому за преступление грозила смертная казнь.⁶ Тяжкие уголовные преступления решал суд городничего (замка). Полномочия суда епископской юрисдики, как органа церковной власти, охватывали всё население города. За преступления против церкви судили всех без исключения, несмотря на то, к какой юрисдикции, кто принадлежал.

Суд епископской юрисдики состоял из воита, двух лавников и писаря. Его заседания проходили в дворце епископа три раза в неделю: в понедельник, среду и пятницу⁷. В своей деятельности суд руководствовался Литовским Статутом. Он мог решать гражданские и не тяжкие уголовные дела. Его судебной компетенции принадлежали все жители юрисдики епископа, кроме евреев, которых имел право судить воевода или городничий. Мещанин, который минуя суд своей юрисдики подавал жалобу в Главный Трибунал, платил штраф в размере десяти коп грошей.

Во время войн, пожаров, эпидемий и др. стихийных бедствий епископская юрисдика, как и другие юрисдики города, была вынуждена сотрудничать с магистратом. Она должна была финансировать ремонт городских стен, следить за тем, чтобы её жители соблюдали меры противопожарной безопасности и общественного порядка. Между епископом и магистратом нередко заключались договоры, в которых детально регламентировались административно-хозяйственные, финансовые, правовые и др. отношения.

Юрисдики были оплотом феодальных отношений. Они сдерживали социально-экономический рост города, мешали формированию новой, передовой буржуазной идеологии.

⁵ Dubiński P. Zbiór praw i przywilejów miastu stołecznemu W. X. L. Wilnowi nadanych. – Wilno, 1788. P.60 – 63.

⁶ Jurginis J. Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki 1917m. - V; 1968. P.105.

⁷ Kraszewski I. Wilno od początków jego do roku 1750. - Wilno, 1841. T.3. P.195.

В 1791 году сейм Польши и ВКЛ принял закон о упразднении городских юрисдик, но его реализовать помешал третий раздел Речи Посполитой. После присоединения Литвы к Российской империи и внедрении её законов, в начале XIX века юрисдикции в городах были ликвидированы.⁸

В каталогах древних актов Н.Горбачевского и И.Спрогиса фонд юрисдикции виленского епископства имел 4 дела (Горб. № 6512-6515; И.Спр. № 6475-6478)⁹. Незавершенность и недостатки этих каталогов, а также современное направление архивной работы, которое предусматривает создание и совершенствование отдельных описей учреждений ВКЛ, явилось стимулом для нового, систематического исследования древних актов.

При описании первой описи фонда №19 "Юрисдикция виленского епископства" была проведена проверка наличия дел. Установлено, что по каталогу И.Спрогиса имеется в наличии 4 дела (№6475-6478). Они и составляют первую и единственную опись фонда.

Дела первой описи фонда №19 "Юрисдикция виленского епископства" условно можно разделить на три типа документов: акты крепостные и декретовые книги; акты, декретовые и поточные протоколы; а также реестры судебных дел. Первые два дела описи И.Спр. №6475, 6476 – это акты крепостные и декретовые книги суда юрисдикции виленского епископства. В них имеется много разного вида юридических документов: акты купли – продажи недвижимого имущества, завещания, акты ввода во владения, инвентарные описания имущества мещан, а также судебные решения по разным гражданским и уголовным делам и др.

Другие два дела описи Спр. №6477, 6478 составляют акты, декретовые и поточные протоколы. Так же дело №6478 является смешанного типа. Часть его составляет реестр судебных дел. Крайние даты документов 1741-1792 годы. Они написаны на польском языке. Нефондовых дел не обнаружено. Все дела первой описи фонда №19 "Юрисдикция виленского епископства" получили новые инвентарные номера (№1-4), рядом оставлены старые шифры каталогов Н.Горбачевского и И.Спрогиса, так как они широко

⁸ Truska L. Bažnytinė žemėvalda Lietuvoje feodalizmo epochoje (XVIIIa. II-oje – XIXa. I-oje pusėje) – V; 1988. P.10.

⁹ Горбачевский Н. Каталог древним актовым книгам губерний Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской. – Вильна, 1872. P.220.

Опись документов Виленского центрального архива древних актовых книг / сост. И.Спрогис – Вильна, 1901 – 1913. P.251.

вошли в научный оборот. Так же составлены новые заголовки дел на литовском и русском языках.

В будущем будет проводиться работа по дальнейшему усовершенствованию фонда №19 "Юрисдика виленского епископства", которое предусматривает создание подробных географического, именного и тематическо – предметного указателей.